

A SZAVAK SÚLYA – REFLEXIÓK „AZ ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ” RECENZIÓI KAPCSÁN

A hazai közélet verbális bozótharcaiban rohamosan inflálódnak a klasszikus politikai fogalmaink, amire talán épp a „liberalizmus” kifejezés drámai jelentésvésztése szolgáltatja a leglátványosabb példát. Ez a szó mára egyfajta üres jelölővé kopott a párhuzamos kinyilatkoztatások dialógusnak bajosan tekinthető vitájában, mely immár alig-alig hordoz értékelhető eszmei tartalmat, viszont könnyedén kibéllelhető tetszőleges, többnyire negatív érzelmi töltettel. Az effajta helyzetekben különösen nagy szükség van hiteles álláspontok kialakítására és felelevenítésére, melyek kirajzolhatják egy konstruktívabb dialógus ígérését a hazai közbeszéd szürkülő egén.

Többek között ezért is volt tavaly annyira üdvözlendő *AZ ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ* című kötet megjelenése, mely Kis János politikai írásainak javát gyűjti össze a rendszerváltás óta eltelt huszoneöt évből. Hiszen Kis szövegei felvonultatják azokat az intellektuális erényeket, melyeknek manapság annyira híján vagyunk: határozottak, de sosem indulatosak, létező társadalmi vitákban foglalnak állást, ám mégsem bliccelik el a filozófiai alaposságot, és mindig valódi érveket sorakoztatnak föl, melyeknek célja a közös gondolkodás virtuális terének megeremtése, nem pedig a puszta identitásképzés és önszuggesztió. Az efféle szövegek értéke nem is mérhető azon, hogy minden sorával egyetértünk-e, hisz a velük való szellemi vita is nagyban hozzásegít saját álláspontunk finomhangolásához és morális megalapozásához.

A retrospektív kötet érvényességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a benne olvasható, olykor akár több évtizedes írások korántsem avultak el. Még most, 2014-ben is képesek előremutató diskurzust gerjeszteni, amit a *Holmi* áprilisi számában megjelent alapos recenziók is jól példáznak. A szövegek időszerűsége persze részben annak a sajnálatos ténynek is köszönhető, hogy a bennük körbejárt társadalmi-politikai kérdések nagy része egy tapodtat sem közeledett a megoldás felé az elmúlt évtizedek során – gondoljunk csak az aktanyilvánosság

dilemmáira, a romák leszakadásának és megbélyegzésének ördögi köreire vagy akár a határon túli magyarok helyzetének korszerű ki-sebbségvédelmi modellekkel való javítására.

Hogy ezek és az ehhez hasonló fajsúlyú kérdések kezelése miként is maradhatott el, arra a könyv alaptézise ad választ, mely a címadó esszében kerül legalaposabban kifejtésre. Eme diagnózis szerint a jobb- és a baloldali, vagyis a nagy pártok és holdudvaraik leginkább a totális hatalmi harccal voltak elfoglalva az elmúlt negyedszázad alatt, hisz mindkét oldalon hiányzott az a bizalmi tőke, mely stabilizálhatta volna a köztársaságot mint közös politikai és erkölcsi vállalkozást. A köztársaság kudarcának azonban a rendszerváltás cezúráján jócskán túlnyúló történelmi gyökerei vannak Kis genealogikus olvasatában, aki a vézetes szembenállást a két oldal „százéves háborújából” eredezteti. *„A két világháború közötti tekintélyuralmi rezsim az 1918/19-es forradalmak elleni harcra alapozta létjogosultságát. A II. világháború utáni totalitárius rezsim a Horthy-fasizmus elleni harcra. Nem lehetséges politikai közösség olyan erők között, melyeknek identitása a másikhoz való totális harchoz kötődik.”* (Kis János: *AZ ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ*. Kalligram, 2013. 124.) A rendszert tehát két egymást életető anakronizmus szimbiózisa bénította, melyek közös erővel képesek voltak ellenállni a formálisan kiépülő demokrácia korrigáló hatásának, sőt, rákos daganatként falták fel a köztársaság központi idegrendszerét jelentő alkotmányosságot.

Bármekkora magyarázóerővel bír is a fenti elmélet, hajlamos vagyok Weiss Jánossal egyet érteni abban, hogy a történeti értelmezés túlzottan abszolutizált szerepet kap Kis társadalmi kórképében. Kis ugyan leszögezi egy ponton, hogy a köztársaság kudarca nem tekinthető teljesen determinálnak az eredete által, ám a felállított elmélet mégiscsak olyan kényszerpályát rajzol ki, melynek alapívét már eleve kijelölték a XX. század során mindkét oldalon felhalmozott történelmi sérelmek. Weiss nem tagadja a Horthy-korra emlékeztető nacionalizmus és a kádári reminiscenciák bénító jelenlétét, csak arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek nagyrészt jelen idejű politikai-társadalmi feltételekből táplálkoznak, így nem lehet őket „független változóként kezelni és történelmi tényezőként értelmezni”. (Weiss János: *EZZÉ LETT... Holmi*, 2014/4. 490.) Ebből következik, hogy ezek az attitűdök

valójában nem a Horthy- vagy a Kádár-korszakból származnak, hanem a rendszerváltás nyomán létrejövő körülmények szülöttei.

Mindezt annyival egészíteném ki, hogy az ideológiai-sérelmi átöröklődés komoly identitásformáló szerepe természetesen tagadhatatlan a rendszerváltás utáni politikai térképen, ám az elmúlt évtizedek politikai folyamatainak végső magyarázatához ez kissé sovány értelmezési keret. Jómagam gyerekefjével éltem át a rendszerváltás utáni első évtizedet, így ekkoriban a fagyaltok és rajzfilmek közti különbségek nagy dilemmái uralták a szellemi horizontomat, nem pedig a pártprogramok közötti választás. Nekem így az ezredforduló utáni politikai tudatosodásomat követően jött a sokkoló felismerés, hogy gondosan ápolott történelmi sérelmek hisztérikus díszletei közt kell meghoznii életem első felelős állampolgári döntését. Az azonban már ekkor is felsejlett, hogy ezek a sérelmek nem maguktól éltek és élnek túl mindeneket, hanem nagy műgonddal szerkesztett kommunikációs gépezetek tartják fenn őket, melyek nem annyira a történelmi messzeségben, inkább nagyon is jelen idejű érdekekben gyökereznek.

Meggyőződésem tehát, hogy bár a történelmi olvasat létjogosultsága tagadhatatlan, ám egyúttal erősen korlátozott. Az idő valóban *összetorló* dott, így a rendszerváltást követően állandósuló hideg polgárháború okainak a „szinkron” és a „diakron” elmélete csakis együtt vezethet eredményre. Weiss, a történelmi megközelítést határozottan elutasítva, inkább Kis korábbi kordiaoznosztikai írásainak fogalmi apparátusát tartja alkalmasnak a jelenlegi helyzet leírásához, mint amilyen például „*a politikai küzdelmek élzódése, a társadalom és a politika közötti szakadék kitágulása, valamint a populizmus*”. (Uo.) Félő azonban, hogy a genealogikus értelmezést teljességgel diszkvalifikáló, szigorúan szinkron elmélet pusztán a politikai mechanizmus felszíni megértését teszi lehetővé, a mögöttes mozgatórugók egy részét kizárva a látószögéből.

Kétségtelen, hogy a hatalmi harcokba belefedkezett magyar politika nem volt képes érdemben reagálni a legégetőbb társadalmi problémákra és feszültségekre, ami szép lassan erodálta a rendszerváltás alkotmányos alapvetéséhez fűzött kezdeti reményeket, de ez a bénító küzdelem nem kizárólag anakronisztikus múltfelfogásokon, hanem egyúttal átöröklött és újon-

nan szárba szökkenő érdekcsoportok antagonizmusában is alakult, melyek sokszor csak a szavak szintjén ápoltak közösséget a lejárt szavatosságú identitásokkal. Mindez sikeresen mozgásban tartotta a parlamenti ciklusok srófjára pörgő ígérgetési körhintát, melyből a citált esszé fókuszában szereplő értelmiségi holdudvarok nem pusztán ideológiailag, hanem egzisztenciális lehetőségeiket tekintve is gyakran profitáltak. Ezzel pedig vissza is értünk ahhoz a kérdéskörhöz, hogy miként üresedhettek ki pár évtized alatt azok a klasszikus fogalmak, melyek értelmezni hivatottak az életünket meghatározó politikai viszonyokat. Felfogásom szerint ennek a hiteltelen közbeszéd következtében fellépő intellektuális inflációs folyamatnak legalább akkora szerepe van az alkotmányosság lebontása fölötti széles körű érdektelenségben, mint az eredendő ideológiai bizalmatlanságnak, melyet a jobb- és a baloldal tanúsított a köztársaság projektje iránt.

A politikai terminusok egymásnak feszülő jelentéstartományainak nagy jelentőséget tulajdonít Bagi Zsolt is, aki fundamentálisabb szinten kritizálja Kis nézeteit, mint az iménti meglátások. Szerinte ugyanis a köztársaságot megszüntető feszültségek egyáltalán nem ott támadtak, ahol Kis János diagnosztizálta azokat, hanem sokkal inkább magában „*a liberális gondolat szívében*”. (Bagi Zsolt: *A HARMADIK KÖZTÁRSASÁG URALKODÓ ESZMÉI. Holmi*, 2014/4. 500.) A jobb- és baloldali anakronizmusok harcát felelőssé tevő interpretáció így „*jól mutatja a hazai liberalizmus önképét: a progresszió egyedüli letéleményeseként áll szemben a múlt két avítas formájával*”. (Uo. 494.) Bagi szerint Kis és a magyar liberalizmus egyéb képviselői egy idealizált és homogenizált, sosem volt Európára hivatkozva fetiszizáltak a demokrácia szabadelvű felfogását, és annak történelmi esetlegességként létrejött közjogi formájába való bármiféle beavatkozást a természet rendjének megbolygatásaként értelmezték.

Bagi gondolatébresztő szövegében az angolszász közösségelvű liberalizmuskritika klasszikus érvei visszhangoznak, bizonyos mondatai akár Charles Taylor vagy Michael Sandel szövegeiből is származhatnának: „*A liberalizmus e változata gyakorlatilag semmi mást nem kívánt garantálni, mint a közömbösség értelmében vett szabadságot, azaz azt a formát, amely mindenki számára jogegyenlőséget és vélemény szabadságot bizto-*

sít. Szántszándékkal megtartóztatta magát bármiféle tartalom, bármiféle eszme vagy életmód melletti elkötelezettségtől, annak érdekében, hogy a formát abszolútizálja.” (Uo. 496.) Szerinte azonban a forma abszolútizálása végzetes tévútra vezet, mert mindig szükséges hozzá valamiféle tartalom – vagyis annak tudomásulvétele, hogy a liberális demokrácia, mint bármilyen egyéb közjogi forma, történelmi esetlegesség eredménye, melynek legitimitációja nem tekinthető evidensnek, hanem alapos indoklást igényel.

Véleményem szerint alapvetően téves Bagi és az említett komunitárius szerzők ama feltevése, hogy a liberalizmus ne bírna semmiféle erkölcsi tartalommal. Az állam „közömbösségének” – vagy más, ismertebb nevén: „semlegességének” – szabadelvű kitétele ugyanis nem valamiféle lappangó nihilizmust takar, hanem épp egy határozott erkölcsi felfogás számára igyekszik kibontakozási teret biztosítani, mely az egyéni autonómiára és az esélyegyenlőség elvére épül. Az persze igaz, hogy ez az erkölcsi tartalom nem egyenlő egy meghatározott életmód melletti (állami) elköteleződéssel, amit a szerző néhol számon kér rajta.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát mint lehetséges erkölcsi háttérzást maga Bagi is említi egy ponton, de szerinte a magyar liberalizmus, Kissel egyetemben, hamar elvágta magát ettől a hivatkozási alaptól a tisztán procedurális felfogás sértetlenségének megőrzése érdekében. Kis János életművének esetében azonban majdhogynem értelemzhetetlen az alapos erkölcsi indoklás hiányának vádpontja. Még ha egy pillanatra figyelmen kívül hagyjuk is az életműsorozat későbbi kötetekben bizonyára majd helyet kapó VANNAK-E EMBERI JOGAINK?, az ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA, illetve AZ ÁLLAM SEMLEGESSÉGE című műveit, melyek hosszasan elidőznek a képviseleti demokrácia intézményrendszere mögött meghúzódó morális alapvetésnél, akkor is elég felütnünk a most tárgyalt könyv bevezetőjét, hogy effajta okfejtésbe ütközzünk. Az első oldalakon ugyanis Kis nyíltan leteszi a garast a liberalizmus fent említett két elve mellett, és semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a közjogi forma, akárcsak a szabadpiaci kapitalizmus – nem önmagában vett cél, hanem ezen elvek minél teljesebb megvalósításának eszköze: „A liberalizmus nem pusztán erkölcsi elvek együttese; egyszersmind arra vonatkozó elgondolás is, hogy modern, nagy népességet

átfogó társadalomban milyen intézményi rend ad leginkább esélyt az erkölcsi alapelvek megvalósítására.” (AZ ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ, 11.) Természetesen lehet vitatni a liberalizmus erkölcsi alapelveit, akárcsak azt, hogy valóban az a közjogi keret szolgálja-e a legjobban ezeket az elveket, melyet Kis védelmébe vesz – de az az állítás nehezen komolyan vehető, miszerint Kisnél hiányzik az elvi és az intézményi szintet összekötő „alapos indoklás”.

Rendkívül izgalmas Bagi elemzése a demokrácia „liberális” és „populáris” felfogásának szembenállásáról, de az erre épülő kritika ismét célt téveszt, megítélésem szerint. A „populáris” felfogás a tömeg uralmát jelenti, melyet a népnek *felelős* kormányzás, vagyis a „semmit rólunk nélkülünk!” elve önmagában definiál. A „liberális” felfogás ezzel szemben elszakad a népfeliségtől az olyan hibás előfeltételezések bővületében, mint a célracionálisan viselkedő állampolgárok, a demokratikus viselkedést értelem-szerűen életre hívó demokratikus forma, illetve a társadalom összes rétegét reprezentálni képes pártrendszer téveszméi.

Ezek az utóbbi dilemmák valóban fennállnak, és rendre komoly fejtörést is okoznak a liberális elméletalkotóknak. Az azonban már korántsem igaz, hogy ezek a dilemmák végleg elszakítják a liberális demokráciát a népfeliségtől. Sőt, nehezen képzelhető el a felelős kormányzás tartós fennmaradása ezeknek a procedurális biztosítékoknak a megléte nélkül. Nem meglepő, hogy Bagi, bár antidemokratikusnak tartja a hazai liberálisok demokráciafelfogását, ám arról hallgat, hogy miként is kerülhető el a tömegek – vagy akár egy magát az általános akarat szószólójának kinevező szűk csoport – zsarnoksága egy tisztán „populáris” demokráciában, ahol nem tekintik fundamentálisnak a fékek és ellensúlyok alkotmányosan rögzített rendszerét. A korlátozásokra épp azért van szükség, mert a demokrácia a szabadelvű felfogás szerint nem végcél, hanem fundamentális eszköz, melynek révén a társadalom megvalósíthatja a Bagi által korábban hiányolt erkölcsi elveket.

Mindamellet Kis János szövegeiből egyértelműen kiderül, hogy a békés hatalmi verseny stabilizálása, az alapjogok garantálása és az esélyegyenlőség elősegítése mellett a felelős kormányzás is alapvető eleme a következőt felfogott liberális demokráciának. Különösen

hangsúlyossá válik ez a gondolat a politikai válságok idején írt esszéit összefogó PENGÉLEEN című fejezet során, melyben a formális közjogi kereteken túlmutató elszámoltathatóság alapvető fontossága mellett érvel: „A köztársaság addig él, amíg tagjainak – minden fogyatékosága ellenére – okuk van hinni, hogy az ő nevükben kormányzó emberek valóban az ő megbízottjaik, hogy felelősséggel tartoznak nekik, és elszámoltathatók tetteikért” – írja az „őszödi botrányt” követő lázas időszakban (602.), ahogy már a D-209-es ügy kapcsán is szenvedélyesen támadta a politika és erkölcs elválasztásának az elvét, amiért oly sok támadás érte a saját világnézeti táboraából is (591.).

Bagi tehát deklarálta „a magyar liberalizmus lényegi kritikáját” (i. h. 494.) kívánja nyújtani szövegében, melynek kiváló apropójaként fogja fel Az ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ-t. Véleményem szerint ebben az igyekezetében kudarcot vall, de nem azért, mintha a hazai liberalizmus ne szolgált volna rá a kritikára. Messzemenőig egyetértek Kis János ama tételével, miszerint a társadalmi párbeszéd ellehetetlenülése viseli a legnagyobb felelősséget a jelenlegi áldatlan állapotokért – még akkor is, ha kisebb jelentőséget tulajdonítok ebben a történelmi örökségnek, mint ő. Úgy

gondolom, hogy a hazai liberalizmus egyes prominens képviselői is alaposan kivették a részüket ezen elidegenedési folyamat serkentéséből, mellyel egyúttal jó időre padlóra küldték a liberalizmus itthoni esélyeit is. A hiteltelenség és a kinyilatkoztató hangnem valóban nem szerencsés együttállás, ennek azonban semmi köze nincs a liberalizmus eszméihez, inkább egyes képviselőinek esetleges attribútuma, akárcsak egyéb politikai eszmerendszerek esetében is. Kis János munkássága kapcsán azonban sem a hiteltelenség, sem a kioktató attitűd vádjá nem merülhet fel, amiről méltán tanúskodik a több mint két évtized politikai írásait felölelő kötet példátlan eszmei következetessége is. Ma különösen nagy szükség lenne az övéhez hasonlóan hiteles fellépésekre, melyek világnézeti platformtól függetlenül hangsúlyozzák a konstruktív társadalmi párbeszéd fontosságát. Egy olyan párbeszédét, ahol a kritika nem végzetes támadásnak számít, ahol a belátás nem gyengéség, és ahol az érvek valóban a másik fél meggyőzését, nem pedig a saját tábor érzelmi megerősítését szolgálják. Úgy gondolom, hogy erre a fajta dialógusra láthatunk példát az általam elemzett recenziókban is.

Jankovics Márton

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI)
és a MOL támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap

